

فقه سیاسی

جلد اول

حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

نوشته

عباسعلی عمید زنجانی

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۱

سرشناسه: عمید زنجانی، عباسعلی، ۱۳۱۶-۱۳۹۰.
عنوان و نام پدیدآور: فقه سیاسی / نوشته عباسعلی عمید زنجانی.
وضعیت ویراست: [ویراست ۲].

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷-۱۳۸۲.

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

شابک: دوره: 5-0062-964-978؛ ج: ۱؛ 8-0470-964-978؛ ج: ۲؛ 5-0471-964-978؛ ج: ۳؛ 3-0472-964-978؛

ج: ۴؛ 9-0992-964-978؛ ج: ۵؛ 0-0899-964-978؛ ج: ۶؛ 7-0923-964-978؛ ج: ۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال.

ج: ۸؛ 3-0292-964-978؛ ج: ۹؛ 3-0925-964-978؛ ج: ۱۰؛ 1-0926-964-978.

وضعیت فهرست‌نویسی: فایا.

یادداشت: ج: ۵ و ۸ (چاپ اول: ۱۳۸۲).

یادداشت: ج: ۶ (چاپ اول: ۱۳۸۵).

یادداشت: ج: ۷ (چاپ اول: ۱۳۸۲).

یادداشت: ج: ۱: چاپ پنجم: ۱۳۹۱.

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج: ۱: حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران - ج: ۲: نظام سیاسی و رهبری در اسلام - ج: ۳: حقوق

بین‌الملل اسلام - ج: ۴: مروری بر مبانی بین‌المللی از دیدگاه اسلام - ج: ۵: حقوق و قواعد مشخصات در حوزه جهاد اسلامی و

حقوق بین‌الملل اسلام - ج: ۶: اصول و مقررات حاکم بر مشخصات مسلحانه (جهاد) - ج: ۷: مبانی حقوق عمومی در اسلام - ج: ۸: فقه و

سیاست: تحول مبانی اندیشه سیاسی در فقه شیعه - ج: ۹: قواعد فقه سیاسی (مصلحت) - ج: ۱۰: اندیشه سیاسی در جهان اسلام معاصر.

موضوع: علوم سیاسی (فقه).

موضوع: رهبری (اسلام).

موضوع: ایران - قانون اساسی (جمهوری اسلامی).

موضوع: Iran - Constitutions (Islamic Republic)

رده‌بندی کنگره: ۱۳۷۷ ج ۸ ع ۸۵ BP ۱۹۷۶/ع

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۷۹

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۳۷-۷۷

شابک دوره: ۵-۰۰۶۲-۹۶۴-۹۷۸

شابک جلد اول: ۸-۰۴۷۰-۹۶۴-۹۷۸

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۶۵-۴۱۹۱

فقه سیاسی: حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (جلد اول)

© حق چاپ: ۱۳۶۶، ۱۳۹۱. مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نوبت چاپ: پنجم

نویسنده: عباسعلی عمید زنجانی

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران، خیابان ابن سینا (بهارستان)، شماره ۱۰۰

شمارگان: ۱۵۰۰

بها: ۱۱۲۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری،

اقتباس کلی و جزئی (به‌جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و

مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱۳	مقدمه چاپ سوم
۱۷	سرآغاز: از فقه سیاسی تا تأسیس نظام سیاسی اسلام
۲۶	موضوع و هدف

بخش اول

کلیات حقوق اساسی

۳۳	فصل اول: جایگاه، تعریف، دیدگاهها
۳۳	مبحث اول: جایگاه حقوق اساسی
۳۶	مبحث دوم: واژه حقوق اساسی
۳۸	مبحث سوم: تعریف حقوق اساسی
۴۰	مبحث چهارم: موضوع حقوق اساسی
۴۱	مبحث پنجم: دیدگاهها و روشها
۴۵	مبحث ششم: حقوق اساسی و علم سیاست
۴۹	مبحث هفتم: منابع حقوق اساسی
۵۵	بازنگری در منابع حقوق اساسی
۶۰	مبحث هشتم: ضمانت اجرا در حقوق اساسی
۶۳	مبحث نهم: حقوق اساسی یا نهادهای اساسی
۶۴	نهاد سیاسی
۶۵	قدرت سیاسی

۶۵	منابع قدرت سیاسی در جامعه انسانی
۶۷	مشروعیت قدرت سیاسی
۶۹	فصل دوم: دولت و عناصر آن
۶۹	مبحث اول: مفهوم دولت و عناصر آن
۷۰	۱. عامل انسانی
۷۱	۲. عامل ارضی
۷۲	۳. عامل حکومت
۷۲	۴. حاکمیت
۷۳	مبحث دوم: نظریات مختلف در زمینه حاکمیت
۷۷	مبحث سوم: حاکمیت ملی و احزاب سیاسی
۸۰	فصل سوم: تقسیم‌بندی دولتها
۸۱	مبحث اول: تقسیم‌بندی شکلی دولتها، سلطنت و جمهوریت
۸۴	مبحث دوم: نوع حاکمیت دولتها
۱۰۲	مبحث سوم: مشکل دولتها از نظر حقوقی
۱۰۹	فصل چهارم: تشکیلات اساسی حکومت، نهادها و قوای حاکم
۱۰۹	مبحث اول: نهادها و قوای حاکم
۱۱۲	مبحث دوم: اصل تفکیک قوا
۱۱۳	نظریه تداخل قوا
۱۱۴	نظریه تفکیک مطلق قوا
۱۱۵	نظریه تفکیک نسبی قوا
۱۱۷	مبحث سوم: نظریه تشکیلات برتر
۱۱۹	سیستم هدایت
۱۲۱	فصل پنجم: قوه مقننه (دستگاه قانونگذاری)
۱۳۳	فصل ششم: قوه مجریه
۱۳۳	مسئولتهای عمده قوه مجریه
۱۳۵	نظامهای اجرائی

۱۳۷	عوامل سیاست‌گذاری
۱۴۱	فصل هفتم: قوه قضائیه
۱۴۲	وظایف و مسئولیتهای قوه قضائیه
۱۴۳	استقلال و بی‌طرفی تشکیلات قضایی
۱۴۴	شرایط قاضی
۱۴۴	اختیارات قاضی
۱۴۵	نظامهای قوه قضائیه
۱۴۷	هیئت منصفه
۱۴۸	مصونیت قضایی

بخش دوم

مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۱۵۳	فصل اول: تاریخ قانون اساسی در ایران
۱۵۳	مبحث اول: قانون اساسی مشروطیت
۱۵۳	نهضت مشروطیت
۱۵۵	نقش عوامل مختلف در نهضت مشروطیت
۱۵۸	زمینه‌های تدوین و تصویب اولین قانون اساسی ایران
۱۶۱	متمم قانون اساسی
۱۶۳	تحولات و تغییرات در قانون اساسی مشروطیت و متمم آن
۱۶۷	دستاوردهای نهضت مشروطیت در قانون اساسی
۱۶۹	تحلیلی از محتوای قانون اساسی مشروطیت
۱۷۳	مبحث دوم: تاریخچه حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران
۱۷۴	پیروزی انقلاب اسلامی و رفراندوم جمهوری اسلامی
۱۷۶	مراحل تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۱۸۴	مبحث سوم: تاریخ تدوین و تصویب قانون اساسی دوم
۱۹۲	فصل دوم: خصائص و اصول کلی نظام جمهوری اسلامی ایران

۱۹۲	کلیات
۲۵۰	فصل سوم: حاکمیت در قانون اساسی
۲۵۰	کلیات
۲۵۴	مبحث اول: ولایت فقیه
۲۵۵	شرایط «رهبری» در قانون اساسی
۲۵۶	سه شیوه انتخاب «رهبری»
۲۵۸	حدود ولایت فقیه و اختیارات ولی فقیه
۲۶۰	اختیارات دیگر ولی فقیه
۲۶۲	امامت عامه
۲۶۳	نظریه علامه نائینی
۲۶۵	نگاهی به فرمان امام در نهج البلاغه
۲۶۸	مقایسه نظام «امامت بالاصالة» و «امامت ولی فقیه»
۲۶۹	مسئولیت‌های قانونی رهبر
۲۷۶	مبحث دوم: حاکمیت ملی
۲۷۶	۱. حاکمیت ملی از دیدگاه حقوق‌دانان غرب
۲۷۸	۲. حاکمیت ملی در قانون اساسی مشروطیت
۲۸۱	۳. حاکمیت ملت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲۸۴	۴. حاکمیت ملت راه تنفیذ حاکمیت خدا و ولایت فقیه
۲۸۴	۵. نهادهای قانونی اعمال حق حاکمیت ملت
۲۸۸	مبحث سوم: استقلال قوای سه گانه
۲۹۱	مبحث چهارم: سیستم هدایت و نظارت در اعمال قوای حاکم
۲۹۳	فصل چهارم: قوه مقننه
۲۹۳	سیستم قانونگذاری در جمهوری اسلامی ایران
۳۰۶	اقسام طرحها و لوایح و شور درباره آنها
۳۰۷	ترتیب شور در طرحها و لوایح عادی
۳۰۹	ترتیب شور در طرحها و لوایح فوری (یک فوریت یا دو فوریت)

۳۱۴	فصل پنجم: قوه مجریه
۳۱۵	جایگاه قوه مجریه
۳۱۶	مسئولیت‌های قوه مجریه
۳۱۶	بافت تشکیلاتی قوه مجریه
۳۱۷	مبحث اول: نهاد ریاست جمهوری
۳۱۸	انتخاب رئیس جمهور
۳۱۹	شرایط استثنائی انتخابات ریاست جمهوری
۳۲۰	شرایط داوطلبان ریاست جمهوری
۳۲۲	صلاحیت داوطلبین ریاست جمهوری
۳۲۳	تنفیذ (امضای حکم) ریاست جمهوری
۳۲۴	وظائف و اختیارات رئیس جمهور
۳۲۶	مسئولیت رئیس جمهور در برابر ملت
۳۴۳	مبحث دوم: هیئت وزیران
۳۴۵	وظائف و مسئولیت‌های نخست وزیر در قانون اساسی مصوب ۵۸
۳۴۷	هدایت و کنترل دستگاه اجرایی
۳۴۹	فصل ششم: قوه قضائیه
۳۴۹	استقلال قوه قضائیه
۳۵۷	اصول مربوط به آئین دادرسی
۳۶۱	فصل هفتم: نهادهای قضائی
۳۸۱	انتخاب هیئت منصفه
۳۸۱	مسئولیت و اختیارات هیئت منصفه
۳۸۲	مراعات وجدان عمومی در رسیدگی به جرائم سیاسی
۳۸۴	فصل هشتم: نهادهای سیاسی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۳۸۶	مبحث اول: شورای نگهبان
۳۹۱	شیوه‌های متداول در نظامهای سیاسی بزرگ جهان
۳۹۶	تفویض اختیار به نهاد مستقل

- ۳۹۶ ترکیب شورای نگهبان
- ۳۹۸ شرایط اعضای شورای نگهبان
- ۳۹۹ شرایط اعضای حقوقدان
- ۴۰۰ وظائف و مسئولیتهای شورای نگهبان
- ۴۱۷ مواردی از آراء شورای نگهبان
- ۴۲۱ مدت عضویت اعضای شورای نگهبان
- ۴۲۳ نگاهی به آئین دادرسی
- ۴۲۸ مبحث دوم: خبرگان، نهاد تعیین کننده رهبری
- ۴۲۹ نهاد تصویب کننده قانون اساسی
- ۴۳۲ نهاد تعیین کننده رهبری
- ۴۳۲ خبرگان در قانون اساسی
- ۴۳۳ ماهیت سیاسی نهاد خبرگان
- ۴۳۶ استقلال نهاد خبرگان
- ۴۳۸ آیا جمهوری اسلامی ایران دو مجلسی است؟
- ۴۳۹ اختیارات و مسئولیتهای قانونی خبرگان
- ۴۴۰ مرجعیت قبل از رهبری
- ۴۴۳ مبنای فقهی مراجعه به خبرگان
- ۴۵۱ نظر شورای نگهبان در مورد خبرگان
- ۴۵۴ مذاکرات اجلاس خبرگان
- ۴۵۵ تجدید نظر در قانون اساسی
- ۴۵۹ تجدید نظر در قانون اساسی و خبرگان
- ۴۶۲ مبحث سوم: نهاد شوراها، ستون فقرات نظام سیاسی اسلام
- ۴۶۳ شورا از دیدگاه کتاب و سنت
- ۴۶۶ اشکال مختلف شورا
- ۴۶۷ اصل شورا در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- ۴۶۸ اهداف شوراها

۴۷۷	تشکیلات و سلسله‌مراتب شوراها
۴۸۸	وظائف و اختیارات اختصاصی شوراهای اسلامی
۴۸۹	مبحث چهارم: شورای عالی دفاع و سرنوشت آن
۴۹۲	رهبری و نیروهای مسلح
۴۹۲	۱. رهبری و ارتش جمهوری اسلامی ایران
۴۹۴	۲. رهبری و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی
۴۹۶	۳. رهبری و بسیج مردمی
۴۹۷	نیروهای مسلح و سیاست
۴۹۸	سابقه تاریخی دخالت نظامیان در سیاست
۴۹۹	کنترل قدرت نظامی
۵۰۱	انگیزه‌های نظامی‌گری در سیاست
۵۰۲	گونه‌های دخالت نظامیان در سیاست
۵۰۲	بررسی ریشه‌ای دخالت نظامیان در سیاست
۵۰۴	آگاهی و فرهنگ سیاسی نظامیان
۵۰۵	ارتش مکتبی و منعهد
۵۰۵	نیروهای مسلح در جمهوری اسلامی ایران
۵۰۷	مبحث پنجم: رسانه‌های گروهی صدا و سیما
۵۰۹	خط مشی کلی سازمان صدا و سیما
۵۱۳	مبحث ششم: دیوان محاسبات
۵۱۶	مبحث هفتم: نهاد مجمع تشخیص مصلحت نظام
۵۱۷	تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام
۵۱۸	اعضای مجمع تشخیص مصلحت
۵۱۸	مبحث هشتم: نهاد شورای عالی امنیت ملی
۵۲۰	اهداف شورای عالی امنیت ملی
۵۲۱	مسئولیت‌های شورای عالی دفاع ملی
۵۲۲	ترکیب شورای عالی امنیت ملی

۵۲۴	شوراهای فرعی
۵۲۴	مصوبات شورای عالی امنیت ملی
۵۲۶	فصل نهم: مبانی اقتصاد در نظام جمهوری اسلامی ایران
	مبحث اول: اهداف، ضوابط پایه‌ها و بخشهای اقتصادی در نظام جمهوری اسلامی
۵۲۸	
۵۴۸	مبحث دوم: عدالت اقتصادی
۵۵۸	فصل دهم: حقوق و آزادیهای اساسی در اسلام و قانون اساسی
۵۶۶	اصل مساوات و برابری
۵۷۰	اصل امنیت
۵۷۵	آزادیهای اساسی
۵۸۳	قانون تأمین اجتماعی
۵۸۳	صندوق تأمین اجتماعی
۵۸۸	فهرست منابع و مآخذ کتاب

مقدمه چاپ سوم

در اهمیت حقوق اساسی همین بس که موضوع آن یعنی قانون اساسی، مادر و اساس قوانین دیگر در هر کشور است و برای هر ملتی قانون اساسی به منزله سند حاکمیت و شناسنامه و بیان‌کننده هویت اصلی آن محسوب می‌گردد. برای بیان نقش حقوق اساسی در ابعاد مختلف زندگی سیاسی هر ملتی نیازی به استدلال و توضیح نیست جایگاه و منزلت چشمگیر حقوق اساسی بویژه در مورد کشورهای در حال رشد و توسعه که برای دستیابی به شرائط و امکانات و توانائیهای بیشتر و بهتر به مدیریتهای نیرومند توأم با رعایت و حفظ حقوق مردم نیازمندند برای کسی پوشیده نیست. بی‌شک فراهم کردن زمینه‌های تحولات سریع و تغییرات بنیادی در جامعه بر اساس شیوه‌های قانونی، نیازمند به تأمل دقیقتر در محتویات قانون اساسی دارد.

اگر قانون اساسی راهگشای این تحولات است و چراغ راه آینده ملت محسوب می‌شود باید در هرگونه برداشت و تحلیل و تفسیر درست و آگاهانه از قانون اساسی آنرا از تنگناهایی چون وسیله توجیه قرارگرفتن برای عملکرد اشخاص و صرفاً مستندات جریانهای سیاسی بودن خارج نموده و آن را به روح زنده ملت و عامل حرکت و بالندگی جامعه مبدل نمود.

بی‌شک برای رساندن قانون اساسی به این جایگاه هیچ کاری مؤثرتر از گسترش آموزش و تحقیق در زمینه مفاهیم جریان‌ساز اصول آن نیست در این میان تنها مدیران دولتی و دست‌اندرکاران حکومت نیستند که به آموزش و شناخت صحیح قانون اساسی سخت نیازمندند بلکه همه آحاد ملت در سطوح مختلف و موقعیتهای

متفاوت به آموزش همگانی قانون اساسی نیاز مبرم دارند تا بتوانند بدرستی از کشور و حاکمیت و حقوق حقه خود دفاع کنند و وظیفه نظارت بر عملکرد دولت را انجام و در مواقع حساس که برای تعیین سرنوشت خود و کشورشان پای صندوقها می‌روند به وظائف خود آگاهانه عمل نمایند.

در مورد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مسأله را باید جدی‌تر از این تلقی کرد زیرا این اهمیت برای ملت ایران تنها از نقطه نظر ملی و میهنی و حقوق عمومی نیست که از موقعیت بیشتر و فراتری برخوردار می‌باشد بلکه این قانون درحقیقت سند پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی و دست آورد رهایی ملت ایران و نتیجه جهادی بزرگ برای کسب آزادی و استقلال کشور می‌باشد.

قانون اساسی برای ملت مسلمان ایران تجلی حاکمیت اسلام و قوانین الهی از طریق اعمال اراده آهنین ملی است که مردمی بپاخواسته و فداکار برای رسیدن به آرمانهای بزرگ، تمام مصائب و پی‌آمدهای یک انقلاب بزرگ را متحمل گشته و به پای این انقلاب، هزاران قربانی نثار کرده و از هیچ نوع ایثار مضایقه نکرده است. بویژه در شرائط کنونی جامعه اسلامی ایران که هرچه زمان بیشتری از انقلاب اسلامی می‌گذرد استقرار و استحکام نظام جمهوری اسلامی و ثبات سیاسی در آن آشکارتر می‌گردد آشنایی با حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ضرورت بیشتری می‌یابد بویژه در سطوح دانشگاهی و برای جوانان آینده‌ساز کشور از هر آموزش دیگر حیاتی‌تر تلقی می‌گردد.

امروز نه تنها برای دانشجویان رشته‌های حقوق و علوم سیاسی دانش حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران ضرورت دارد بلکه همه مسئولان و دست‌اندرکاران نظام در هر موقعیتی و مقامی که باشند باید به دانش قانون اساسی به چشم یک ابزار کار و رمز موفقیت در انجام مسئولیتها بنگرند و بدانند که برای بنای آینده کشور و دستیابی به آنچه بازسازی و توسعه نامیده می‌شود به چنین علم و آگاهی ویژه‌ای نیاز دارند و با شناخت درست از ساختار سیاسی و اجتماعی و اقتصادی کشور و نهادهای اساسی آن و حدود وظایف و مسئولیتهای دولت و مرزهای حقوق عمومی، می‌توانند مسئولیتهای خود را در این روند آگاهانه‌تر و دقیقتر تشخیص و

انجام دهند.

از سال ۱۳۵۹ که بنا بدعوت دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران عهده‌دار تدریس حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران شدم، توفیق کار علمی و آموزشی و تحقیقی در زمینه‌های مختلف حقوق اساسی ایران را یافتم و تا به امروز آن را ترک ننموده و به نوبه خود به تعهدم نسبت به اسلام و انقلاب و مردم فداکار ایران به قدر توانائیم وفا کرده‌ام.

این که اینک چاپ سوم آن بنا به همت مؤسسه انتشارات امیرکبیر منتشر می‌گردد درحقیقت بیانگر گوشه‌ای از این احساس مسئولیت و گام کوچکی در این راستا محسوب می‌شود.

ضرورت تجدید چاپ این کتاب که از مدتها پیش مشهود بود تنها بخاطر نیاز مبرم دانشجویان درس حقوق اساسی نبود که بارها برای تأمین نیاز درسی از طریق تکثیر با زیراکس دسترسی به کتاب پیداکنند و همچنین این استقبال کم‌نظیر محافل علمی و آموزشی و اجرایی در سراسر کشور نبود که خود مایه تأسف بود که با اینهمه نیاز، بیش از یکسال کتاب در دسترس قرار نداشت بلکه عامل اصلی برای چاپ مجدد کتاب، خالی بودن جای مباحث مربوط به بازنگری در قانون اساسی بود که تکمیل کتاب را بر اساس قانون اساسی مصوب سال ۱۳۶۸ ایجاب می‌کرد.

گرچه رعایت حجم کتاب نوعی اختصار را در افزودن مطالب مربوط به بازنگری طلب می‌نمود ولی در عین رعایت این نکته سعی شد مطلبی در این زمینه از قلم نیفتد هرچند مختصر باشد و ناگزیر، بخشی از مطالب چاپهای قبلی حذف گردید و تغییر یافت. و از خداوند متعال مدد می‌طلبم که مرا در گردآوری مجموعه مباحث تفصیلی جریان بازنگری قانون اساسی سال ۱۳۶۸ توفیق دهد تا این سند زنده هشیاری انقلابی ملت ایران و میراث بزرگ امام راحل‌مان را آنگونه که انجام گرفت و من خود شاهد آن بوده‌ام تدوین نمایم.

تهران سی‌ام مهر ۱۳۷۱

عباسعلی عمیدزنجانی